

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Վիկտոր Աֆիերի : (Տես երես 104)

Մինչև հիմա խօսածնիս Մֆիերեայ ողբերգական արուեստին վրայ ընդհանուր դիտողութիւններ եին . ահա նով աւելի իրեն մտածութեան կերպը իմացանք , և տեսանք թէ ինչ հիմեր դրած պիտի ըլլայ իր ողբերգութիւնները շինելու : Մասշափով Մֆիերեայ վրայ կատարեալ գաղափար մը դեռ բռնորովին չտացանք , որ է մեր բուն վախճանը . վասն զի , ինչպէս տեսանք առաջները , այսպիսի դժուարին արուեստի մը մէջ լաւ յաջողելու համար՝ ամենեւին օրինակ մը չառաւ դիմացը , և մանաւանդ Յունաց ողբերգութիւնները կարգալու բարեբաղդութիւնը չունեցաւ . արդէն իր քաղաքական մտածութիւններն ալ մտքին վրայ տիրած ըլլալով , ինչ որ ազդուեցաւ ինքիրմէ ու ինչ որ իր ախորժակը սորվեցուց իրեն՝ այն արուեստը բանեցուց իր ողբերգութիւններուն մէջ : Բայց արդեօք առանձին առանձին ողբերգութիւններու մէջ ինչպիսի փայլ առաւ Մֆիերեայ մեծ հանձարը , ինչ ճարտարութիւն բանեցուց իւրաքանչիւրին , ու այլ և այլ ժամանակի և այլ և այլ հանգամանքով պատմութիւնները ինչպիսի զանազան կերպերով հագուեցուց՝ հանդիսականաց սրտին զգացմունք տալու համար . ուստի հիմա մեր քննելիքը այս պիտի ըլլայ , որով ասանկ մասնաւորի պէտք է իջնանք : Վստան ողբերգութիւն շինած է Մֆիերի , իր երիտասարդութեան առաջին երկասիրութիւն՝ Վէոպատրան՝ չսեպելով . և այս հետեւեալներս են իրենց ժամանակին կարգաւր . Փիլիպպոս Բ , Պոլիւսիկէս , Մնտիգոնա , Սիրգինիա , Մքամեմոն , Սրեստէս , Ղաւակցութիւն Բացեանց , Սարժիա , Սարիամ Սգուարտ , Սող-

մունտա , Սկտաւիա , Տիմուէոն , Սերոպէ , Սաուդ , Մքիս , Սոփոնիսթէ , Սիւռա , Բրուտոս Ա , Բրուտոս Բ , և Մկեստէս Բ ըսուածը : Ինքը իրեք տեսակ նիւթ ընտրած է իր ողբերգութիւններուն (ի բաց առեալ Սաուդը) . յունական կամ դիցաբանական , հռոմէական , ու նոր ժամանակի . և ասոնց իւրաքանչիւրին մէջ ունեցած յաջողութիւնը նոյն կարգին տակ ինկած ողբերգութիւններուն մէջ պիտի տեսնենք . բայց նախ իր յունական ողբերգութիւններուն վրայ մէյ մը ընդհանուր մը խօսինք , ու քանի մը հարկաւոր անդրադարձութիւններ ընել տանք մեր բանասէր ընթերցողներուն :

Ողբերգութիւնը Յունաստանի մէջ ծնաւ , այն աշխարհքը , որ բանաստեղծութեան հայրենիքն էր . անորոշ սկիզբ մը ունեցաւ , բայց այս տեսակ նոր բանաստեղծութիւն մը , որ կենդանացնել կ'ուզէ հին ժամանակները ու մօտանց խօսեցնել կու տայ հին մարդիկները , Յունաց ազգային ոգիէն առաջ եկած պիտի ըլլայ . անոր համար է որ ինքիրեն սկսաւ բողոքովին օտար վիճակ մը առնել՝ օր օրուան վրայ ազդուորնալով , և որչափ կը յղկուէր , այնչափ աւելի մէկ որոշեալ վախճանի մը կ'ուղղուէր . և վերջապէս քիչ ժամանակի մէջ Յոյնք այն աստիճան հաստատուն կատարելութեան հասուցին ողբերգութիւնը , որ անկէց աւելի առաջ չգնաց . և նոյն իսկ հիմակուան եւրոպացի քաջ բանաստեղծները՝ այն ողբերգութիւններուն թերթերը քննութեամբ ու աշխատութեամբ մաշեցնելէն ետքն ալ , յաղթութիւնը ակամայ հիններուն տուին , և միայն անոնց կատարելութեանը հեռուանց մօտիկնալն ալ՝ իրենց պարծանքը սեպեցին : Ողբերգութեան հայրենիքը Յունաստան դրինք . անշուշտ ուրեմն Յունաց ամէն ողբերգութիւնները , որոնք միայն իրենց համար գրուեցան , բողոքովին իրենց ազգին ախորժակովն ու գաղափարներովը յօրինուած պիտի ըլլան , և օտար աշխարհքի ազդեցութիւն

չգործելով վրանին՝ անանկ հաւատարիմ վկայութիւն պիտի ընեն մեզի, որ յոյն թատրերգութեան կերպին՝ կամ որ նոյն է ըսել (Յունաց այս կողմանէ ունեցած ոգւոյն ու ախորժին վրայ տեղեկութիւն մը որ ուզենանք առնել, առանց տարակուսի ասոնց դիմենք: Յոյները ինչ արուեստով ու ինչ կերպով արդեօք ողբերգութիւնը կը յարմարցընէին ժողովրդեան ու անոր սրտին թելերը կը շարժէին: Իրենք միշտ յունական նիւթ կ'ընտրէին, ու միշտ կրօնական էր իրենց ողբերգութիւնը. որովհետեւ հանդիսատեսները Յոյն էին, ու իրենց ունեցած կրօնքովը պէտք էր միշտ լեցուած ըլլային: Ազգային ողբերգութիւն չինելով՝ բնականապէս Յունաց աւելի հաճոյական ու ախորժելի կ'անցնէր, որովհետեւ ամենքը իրենց գլխէն անցածներն ու իրենց պարծանքը կը յիշէին, և ո՞վ անտարբեր կրնայ կենալ իր ազգին վրայ ու օտարի աչքով նայիլ անոր պատմութեանը. երկրորդ՝ ասով բարոյական վախճանին աւելի լաւ ու դիւրին կերպով կը հասնէին, որովհետեւ իրենց բնիկ ազգային ոգւոյն վրայ կ'ուղղէին Յոյները, և նոյն բնութիւնն ունեցող իրենց նախնիքներուն ըրածներն ու անոնց բռնած ճամբան կը ցուցնէին՝ որպէս զի նոյն կերպով երթան. և այս ազգային ողբերգութիւններուն երկու ձիրքերը այնչափ աւելի ազդու էին, որչափ որ անոնց նիւթերը ժողովրդեան արդէն ծանօթ ու ընտանի պատմութիւններ էին:

Բարձեալ կրօնական էր ըսինք իրենց ողբերգութիւնը. ամէն մէկ տողերը կրօնքի գրչով գրուած էին, դիպուածները կրօնքով կը մեկնուէին, մանաւանդ թէ կրօնական էին գրեթէ ամէն դիպուածները, դիւցազունները կրօնասէր. և ինչուան աստուածները տեսարանի մէջ կը մտնէին ու շատ անգամ իրենց մէկ հրամանովը գործողութիւնը կը լուծուէր, որով և ողբերգութիւնը կը լմնար: Բսկից է որ, ինչպէս կ'ըսէ Սիլվիոս հռչակաւոր քննաբանը, Ասքիլոս յոյն ողբերգութիւն Աքա-

մեմնոն ողբերգութեանը մէջ՝ երբոր այս դիւցազնը Տրոյիոյ աւերակներէն յաղթանակաւ Արգոս քաղաքը կը դառնայ, երբ այնչափ տարիներու օտարութենէն ետքը՝ բոլոր իր քաղցր զգացմունքներուն տեղիք տուած անձկանօք հայրենիքը կը մտնէ և իրեն սիրելի ամուսինը Ախիլլես տրական ողջ կը գտնէ, այս յետինը ուրախութեամբ ու ամենեւին առանց արտաքին նշանի մը՝ իրեն հետը երկայն բարակ կը խօսակցի. և ետքը՝ առանց ամենեւին տեսնուելու Ագիստոսի հետ, որ Աքամեմնոնի պապուն եղբորորդին էր և որուն սէրը զինքը այս անլուր անօրէնութեան կը մղէր, անխուով ու հանդարտ ոգւով մը կ'երթայ իր կանացի ձեռքովը այն քաջասիրտ աշխարհակալին ու իր այն ազնիւ ամուսնոյն սիրտը կը խօթէ սուրը: Բսկիայ մարդկային զգայուն բնաւորութեան դէմ է. բայց, ինչպէս վերոյիշեալ քննաբանը կ'աւելցնէ, Յոյն ասանկ չէին մտածեր. իրենց աւանդութիւնն այս էր, իրենք այսպէս կը հաւտային՝ որ աստուածները ասանկ վաճառ էին Աքամեմնոնի մահունը վրայ. անոր համար փոյթ չէր որ երբեմն ողբերգութեանց մէջ անձրջ մարտաման, բռնադատեալ ու յարմարցուցած բաներ գտնուէին. և որովհետեւ կրօնքը իրենց այնպէս կը ցուցնէր, սրբազան էին աչքերնուն, և հաւատարապէս մեծ ախորժ կ'առնէին այն ողբերգութիւններէն: Արդէն Ասքիլոս թէպէտ հարկաւ մարդուս բնութիւնը կը ճանչնար, բայց իր բարձր հանձարը, որ կարծես թէ ողբերգութենէ աւելի ընդարձակ ասպարիզի մը պէտք ունէր, իրաց գաղափարական մեծութիւտալ ու հսկայ մտածութիւններով զարդարել կը սիրէր. որով իր հանձարին այսպիսի ախորժին պատճառաւ՝ բնականապէս բնաւորութիւնները այնչափ չէր հոգար ու կրօնքի կարծիքները աւելի յօժարութեմ կը բռնէր: Բայց չենք կրնար ըսել թէ արդեօք լաւագոյն չէր ըլլար Աքամեմնոն ողբերգութեան այս մասին մէջ, որ փոխանակ կրօնքի աւանդու-

Թեան մը վրայ բոլորովին վստահանալով՝ պզտիկ գիւտ մըն ալ, և ճիշդ ըսելով՝ կրից շարժմունք մըն ալ գրուէր մէջը ողբերգական գեղեցկութեան համար, որպէս զի ոչ միայն հիացումն տար ասիկայ Յունաց, այլ և անուշ գթութեամբ ու լիտեմնեստրայի վրայ ցաւով մը լեցընէր ու լազիստեայ դէմ աւելուծիւնը աւելցընէր: Ինոր համար մեզի աւելի կ'երևայ թէ միայն յունական կրօնքի մէջ, որ ամէն բան ճակատագրով ալ կը կշռէր, այս դիպուածը առանց ամենաին զարդի մը պէտք էր ցուցընէ՝ այդ կրօնքով ու այդ ոգւով ժողովուրդ մը մէկէն՝ ի մէկ արթնցընելու համար: — Բայց դառնանք Լևֆիէրեայ վրայ. բնականապէս ինքը լաբիլոսի պէս չէր կրնար ընել իր Լազամեմնոն ողբերգութեան մէջ. դիցապաշտ կրօնքի մը սնոտիական հաւատալիքները ողբերգութեան անձանց բերանը դիզելու որ ըլլար, քրիստոնեայ ազգերու ոչ միայն զգացմունք ազդել չէր կրնար, հապա բոլորովին անախորժ կու գար. անոր համար գոնէ պէտք էր որ կրօնից ոգին բոլորովին մէջէն վերցընէր ու իբրեւ պարզ քաղաքական գործողութիւն մը նկարագրէր. այն ատեն չէր կրնար ալ իրեն ողբերգութեան մէջ լիտեմնեստրա անխռով ոգւով Լազամեմնոնը սպաննել, և հարկ էր որ Լևֆիէրի հիմակուան ժամանակի ախորժակին ու մտածութիւններուն յարմարէր: Ուստի ինքը իբրեւ նոր ատենի ողբերգու մը գրեց Լազամեմնոնը. և անոր համար թող կու տայ որ լիտեմնեստրայի՝ այն խարդախ լազիստոսին վրայ ստացած անկարգ սէրը իրեն դեռ քիչ մը բարի սրտին հետ պատերազմի, ու երբեմն յաղթելով և երբեմն յաղթուելով՝ վերջապէս գահավիժաբար այն անօրէնութեան փոսին մէջ ձգէ զինքը: Այլ մը սաստիկ սիրով կը բորբոքի. ետքը անմեռ խիղճը սրտին վրայ նստած կը տանջէ զինքը. խղճմտանքէն կը դառնայ նորէն սաստիկ կը զայրանայ սէրը և այն Լազամեմնոնը փոխել կ'ուզէ լազիստոսի մը հետ, որ Լա

զամեմնոնի ու անոր ցեղին վրայ ունեցած ոխը անոր արեամբը կ'ուզէ զովացընել ու ասով մէկալ մահերուն դուռ բանալ. ուստի այս մտածութիւններուն մէջ կը տաքնապի և մէջ մը այս ու մէջ մը այն վիճակը կ'առնէ, բայց չուզած ատենն ալ տկարութեամբ չկրնար ետ կենալ. և հուսկ յետոյ լազիստոսի բերաններէն բոլորովին մոլորելով՝ կը վազէ գիշեր ատեն, ու Լազամեմնոնի՝ հալորենիք տեսնելու առաջին գիշերը անկողնին մէջը մահուան հարուածը կու տայ անոր. բայց այն վայրկեանէն մէկէն ուրախութիւն կը կորսնցընէ և բաց աչքով կը տեսնէ իր անօրէնութիւնը: Լևֆիէրի մեծ ճարտարութեամբ ու մեծ հանձարով նկարագրած է այս կրքիս սաստիկութիւնները, և կնոջ սրտին խիղճերը՝ պզտիկ կերպերով, բայց աղէկ դուրս ցատքեցուցած է. մանաւանդ սքանչելի են այն տեսարանները, որոնց մէջ լազիստոս, որ վախով կը կենար այն արքունեաց մէջ ու քիչ ատենէն պիտի վճռուէր, լիտեմնեստրայի սիրտը արդէն շահած ըլլալով՝ խոնարհաբար ու խորամանկութեւ կը խօսի իրեն բազդը ապահովցընելու համար, և քանի որ վախին առիթները շատնան ու մօտենան՝ երթալով կը տաքցընէ զանիկայ. և որչափ որ ասիկայ գոռարին մաս է ողբերգութեան մէջ, Լևֆիէրեայ չինած խօսակցութիւնը հոս այս կտորներուն մէջ ոսկեայ մատենագրութիւն մըն է. վասն զի թէպէտ և նիւթական աչքի զարնող գեղեցիկ ու փայլուն իմաստներ չկան մէջը, բայց ոտն առ ոտն այնպէս լաւ իր վախճանին կ'երթայ, որ կարծես թէ լազիստոս իր կեղծաւոր լեզուովը ուզես չուզես թակարդի մէջ պիտի ձգէ զլիտեմնեստրա:

Ինչ որ ըսինք ինչուան հիմա, իմացուեցաւ որ Լևֆիէրի իր Լազամեմնոնը, ու հետեւաբար մէկալ յունական ողբերգութիւններն ալ՝ Յունաց ոգւովը չէ գրած. ասիկայ իր այս ողբերգութիւններուն մասնական կատարելութիւնները ամենաին չափաւեցընէր. միայն ասով կը տեսնենք որ ըստ ինչ

քեան Միֆիէրի իր ողբերգութիւննէ-
րուն համար պէտք չէր այսպիսի նիւ-
թեր ընտրել, որովհետեւ ասոնք իբրեւ
Յունաց համար չէր կրնար շինել։ Տին
Յոյներուն և հիմակուան Լարոպացւոց
մէջ կրօնքի և ուրիշ ամէն կողմանէ նա-
ելով այնչափ անհուն տարբերութիւն
կայ, որ Լաքիլոսին Մշաւեմնոնի մահը
այսօրուան օրս գրեթէ աւելի կատակ-
երգութեան մէջ ախորժելի կ'անցնէր։
ուրեմն երբոր ողբերգութիւնը քրիս-
տոնէից համար և այս դարերուս մէջ
պիտի գրուի, պէտք չէ կ'ըսենք Յու-
նաց պատմութիւնները իրենց զարդե-
րէն մերկացնել, հապա բոլորովին յոյն
ողբերգուաց թողուլ։ Լայսպիսի սխալ
ընտրութեան մէկ պատճառն այս է, որ
հիմակուան ողբերգուները կէս մը ի-
բրեւ արուեստ կը մտածեն ողբերգու-
թիւնը։ Բայց անգին Յոյները աւելի
իբրեւ կրօնական բան մը կ'ըմբռնէին ա-
նիկայ։ արդէն Վիոնիսի կրօնական
պաշտամունքներէն սկսաւ ողբերգու-
թիւնը, որով և կրօնական վախճան
ունենալով՝ անհրաժեշտ ազգային ողբ-
երգութիւն ալ եղաւ։ Ուրեմն այս եր-
կու պատճառով էր՝ որ Միֆիէրի չյա-
ջողեցաւ յունական ողբերգութեանց
մէջ։ մէյ մը որ տարբեր կրօնքի նիւ-
թեր էին, և երկրորդ որ ազգային չէին։
երկու մեծամեծ ասպարէզներ, որ ողբ-
երգութեան մէջ՝ մտածելու ճոխ նիւ-
թեր կու տան։ մենք ալ մէյ մը մտնենք
այս մտածութիւններուն մէջ։

Մշալին մէկէն այս պայծառ ճշմար-
տութիւնը առջնիս կու գայ, թէ մէկն
ինչ կրօնքով որ լեցուած է ու զանիկայ
իբրեւ ճշմարիտ աչքին առջևը դրած՝
ամենամեծ յարգութեամբ կը մեծարէ։
այն կրօնքը, որ իրեն ու իր ազգին բո-
լոր ոգին է, և որուն պաշտպանութեա-
նը համար կեանքերնին սիրով պէտք է
տան։ անիկայ միայն՝ ազգային ողբեր-
գութիւններուն ալ ոգին պիտի ըլլայ
ու անոր վրայ բոլոր յօրինուին։ վասն
զի կրօնքը ազգին սրտին առաջին զգաց-
մունքն է։ Լաւ առաւել մենք որ այն-
պիսի ճշմարիտ ու աստուածատուր կը-

րօնք մը ունինք, որ սրտերնիս կը բար-
ձրացնէ, կ'ազնուացնէ ու բարոյական
մեծութիւն մը կու տայ մեզի։ անոր
համար մեր ողբերգուները քրիստոնէից
սիրտը շարժելու համար՝ քրիստոնէաց
դիւցազուններ դիմացնին պէտք է հա-
նեն։ Բայց հարկ չկայ որ ամէն անգամ
բոլորովին կրօնական ողբերգութիւն-
ներ շինուին, ինչպէս ըսենք՝ Ս. Յուս-
կան ու Վրիգորիսի մահերը, Ս. արդա-
նայ կատարածը, և այլն, հապա բա-
ւական է որ թէպէտ ողբերգութեան
անձինքները մարդկային պակսութիւն-
ներ ունենան, բայց քրիստոնէական ու-
գով նայի անոնց վրայ ողբերգութիւնը,
և հանգիստութեւ իմանան թէ անոնք
քրիստոնէական կրօնքը ունին։ Թշուա-
ռաբար Լարոպացւոց քրիստոնէական
ողբերգութիւնները, որ քիչ ալ են, շատ
անգամ աւելի կամ պակաս չեն ցուցնէր
ասիկայ։ Մտարակոյս ենք որ մէկու
մը բերանը առաջ չկրնար երթալ ըսե-
լու թէ կրօնքը սրտերնուս վրայ ազդե-
ցութիւն մը չընէր։ Թէ որ այն խաբե-
պատիր հեթանոսութիւնը՝ ողբերգու-
թեամբ մեծարել կու տար ժողովրդեան
այնպիսի օտութեան աղանդ մը, քրիս-
տոնէութեան վրայ չխօսուիր։ Ողբեր-
գու մը, որ Վրիստոսի կրօնքին յաղ-
թանակները գորովաշարժ տեսարաննե-
րով նկարագրէ, որ կրօնքին մարդկային
թշուառութեանց օգնութեան հասնի-
լը ձևացնէ, որ առոյգ ու ծաղկահա-
սակ պատանու մը իր Մտուծոյն վրայ
արիւնը թափելը աչքերնուս առջևը բե-
րէ։ ողբերգութեան մէջ թագաւոր մը
տեսնելու որ ըլլանք, որ ծիրանիներով
շողացած ատենը, երկրիս թշուառու-
թիւններէն ու մարդկային փառաց ու-
նայնութենէն ոգին ճմլած՝ սիրտը առ
Մտուած կը դարձնէ ու իբրեւ զոհ
մը՝ անմուռնչ ներսէն կը ճենճերի ար-
քայական աթոռին վրայ։ Սրբոյն Վեր-
սիսի հայրապետին մահուան ատենին
որ մէյ մը մօտենանք, ու տեսնենք որ
այն սաստիկ ցաւերուն մէջ ինչպէս ան-
խուով կեցել է իբրեւ ճշմարիտ հօտա-
պետ մը, ու եռանդուն փափաքով Մշ-

տուճոյ տեսութեանը ցանկալու ատենն ալ՝ սրտին կսկիծէն Հայաստանի վիճակին վրայ կ'ողջայ ու աստուածատես ոգւովը ինքիրմէ դուրս յափշտակուած՝ իր հայրենեաց ապագայ թշուառութիւնները կը ստորագրէ : Այսպիսի տեսարաններուն (չըսեմ թէ շատեր կ'ըլլան, որ ասոնցմով կը սկսին սիրել իրենց կրօնքը) ով որ իր կրօնքը կը սիրէ՝ զգայական սահմաններէ դուրս ելած, երկնային բերկրութեամբ մը կը զմայլի, աշուրները կը տնկուին այն տեսածներուն վրայ, կը լեցուի կը զեղանի սիրտը, ու մեծապէս կը գովէ իր կրօնքը : Այսով դարձեալ սրտին մէջ ինքիրեն նախանձ մը կը բռնկի ասանկ քաջութիւններուն ինքն ալ նմանելու . և մի-

թէ հին ժամանակները չտեսա՞ն իրենց օրերուն, որ կրկեսի մը մէջ առաքինւոյ մը աներկիւզ նահատակութեանն ատեն՝ այն փառաւոր տեսարանէն ուրիշ տկար մարդիկ ալ վառուին, ու պատուոյ նշանին գետին նետած՝ () մեզ ալ նա հատակեցէք կանչելով՝ առիւծներուն մէջ ինքիրեննին ցատքեն՝ :

Այս կրօնքէն ետքը ուրիշ մէկ մեծ, զօրաւոր ու հարկաւոր զգացմունք մըն ալ ունի մարդս . այս է իր ազգին սէրը, որ մարդկային սրտին մէջ ի բնութենէ տնկուած է, և որով հայրենեաց մէկ պղտիկ պարծանքը շատ աւելի վեր կը դասէ քան զՎեսարու յաղթանակները . մարդ ուրախութիւն կը սեպէ իրեն աւրիասիրտ ու փառաւորեալ հարց որդի

1 Քրիստոնէական տեսարանի մը քաջ նկարագրութիւնը որպէս զի կարենանք ցուցնել թէ որչափ զօրաւոր է մարդու սիրտը շարժելու ու ոգին արծարծելու, արժան կը սեպենք հոս մեծին Գոռնէյի Պոլեկոս գեղեցիկ ողբերգութեան մէջէն այն նահատակին մահուան վճռոյն հատուածը բերել :

Պոլ. Մի եւեթ պաշտեմ Աստուած, տիեզերաց իշխեցող տէր,
Յորմէ ի գող սասանին երկինք, երկիր, սանդարամետ .
Զայն Աստուած, որ զմեզ ի սէր յաւիտենից սիրելով՝
Յանձին կալաւ մեռանել ընդ մեր ըզմահ անարգութեամբ .
Որ դարձեալ նորին սիրոյ ահաւոր իմն ըսքանչելեօք
Հանապազօր վասն մեր կամի ի զոհ պատարագիլ :
Այլ զի ի զուր խօսիցիմ ում իմանալ զայն ոչ բաւէ :
Տես զաշացուն մոլորութիւն, որում ելեալ է քո պաշտպան .
Յաճիրս յաւեա սոսկալիս ըզգիս պղծէք ձեր համբէն,
Եւ ոչ ըզմի պատժէք եղեռն՝ ոյր չիցէ ոք աստուած յերկին .
Պղծութիւն, եւ չընութիւն, եւ ազգապիղծ խայտառկանք,
Գողութիւն, ըսպանութիւն եւ բնաւ ոճիրք քրատմենի՝
Օրինակք են զոր աստուածքդ անմահք ձեզ տան ի հետեւել .
Զնոցին տաճար ես պղծեցի, ես ըզբադիւս խորտակեցի .
Ըզնոյն դարձեալ անցս անցուցից՝ եթէ դարձեալ նոյն տացեն գէպք,
Եւ յաչս ինքնին փելիքսի, եւ յաչս անգամ Սեւերոսի,
Եւ յաչս ինքնին ծերակուտին, յաչս նորուն իսկ կայսեր :
Փել. Արդ շատ է . արդար ցասմանս իմ տեղի տայ քաղցրութիւն .
Պաշտեա ըզգիս, կամ թէ մահ :

Պոլ. Քրիստոնէայ եմ :
Փել. Անօրէն ,
Հրամայեալ քեզ . պաշտեա ըզգիս, կամ եւ գընա ի կենաց :
Պոլ. Քրիստոնէայ եմ :
Փել. Քրիստոնէայ : Ա՛յ ապառուժ եւ անսանձ սիրտ .
Հնապա զօրականք, ի կատարած հրամանիս :
Պաւլ. Ա՛հ, ո՛ւր տանիք :
Փել. Ի մահ :
Պոլ. Ի փառս : — Ողջամբ դու կաց, Պաւլինէ .
Ողջամբ կաց ըր . անմոռաց քեզ յիշատակ Պոլեկոսի :
Պաւլ. Զհետ քո եկից ամենուրեք . թէ մեռանիս, մեռայց եւ ես :
Պոլ. Մի զիմ զհետ եկեսցես՝ թէ ոչ ըզքո թողեալ կրօնս :
Փել. Քարէցէք ըզգա յաչացս . Օ՛ն ըզհրամանս իմ լըցուցէք .
Քանզի սիրեաց ըզկորուստ, տուեալ նրմա՝ թող կորիցէ :

Հանդես է, Տեսիլ Գ :

Եւ ահաւասիկ այն անհաւատ վրլդէրը կը վկայէ մեզի որ այդ հատուածը հիանալի է և թէ ամէն անգամ տեսարանի վրայ ելած ատենը ծափահարութիւններ ընդունած է :

ըլլալը, որովհետեւ անոնց բնութիւնը, անոնց ոգին ունի և իրեն հարց պէտք է նմանի: Ինոր համար իր այդ աղուոր զգացմամբը կ'ուզէ զուարճանալ. ինչ սիրտ բացող տեսարան է իրեն համար՝ որ փոխուած տեսնէ զինքը իր հին աւտեն ունեցած երկրին մէջ, Թագաւորութեան պայծառութեան ատենը, զինուորութիւնը ոտքի վրայ, աշխարհքը կարգաւորութեամբ զարդարուած. իր հարձը իրենց ազգային պատմութեան ներուճ մէջ պլլուած՝ քովը գան ու իրենց բնիկ հին լեզուովը խօսին. շատ զօրաւոր է հայ դիւցազնի մը ձայնը հայոց ականջին մէջ: Իսկ պատճառաւ հայ ողբերգու մը որ հայկին Բալայ հետ ըրած պատերազմը, Երուանդայ մահը, և այլն, ներկայացնելու ըլլայ իր ազգայիններուն, անշուշտ ազգասիրական ոգին անանկ կը ցոլայ հանդիսականներուն սրտին մէջ, որ կրօնքի պակասութեան տեղն ալ բաւականապէս կը բռնէ: Բայց ինչ գերազանց ողբերգութիւն կ'ըլլայ այն ողբերգութիւնը, որ մի և նոյն սահմանին մէջ թէ կրօնքն ու թէ ազգը ազգութեմ մը խօսեցնէ և կրկին կերպով յափըտակէ հանդիսատեսները. այն ատեն այդ քաջ բանաստեղծը անոնց գաղափարներուն յարմար խօսելով՝ իբրեւ ճարտար ատենաբանի մը պէս իր մոգիչ լեզուովը բազմութիւն ազգայնոց իրեն կը շահի, որ է ըսել բարւոյն կողմը: Բայց Վոռնեյլի օրինակէն ալ տեսանք՝ որ պարզ կրօնական ողբերգութիւնն ալ ինչպէս կը խօսի ու ազդեցութիւն կ'ընէ քրիստոնէից վրայ, վասն զի ճշմարտութիւն է կրօնքնիս՝ պայծառ քան զայդ արեւուն լոյսը ու անհամեմատ գեղեցիկ. Թող որ արդէն Յունաց միշտ ազգային ողբերգութիւն շինելուն քիչ մը այն ալ կ'օգնէր, որ իրենցմէ զատ նոյն կրօնքը պաշտող ազգ չկար:

Յունական կամ դիցաբանական նիւթերը մէկ ուրիշ մասնաւոր յատկութիւն մըն ալ ունին. անոնց վրայ գրելու ատեն՝ վերացեալ աշխարհք մը պէտք է թուիլ. այն ողբերգութիւններուն

աղուոր, ներդաշնակ ու անուշ բանաստեղծութիւն մը տալու է. բնաւորութիւնները կէս մը մտացածին, այսինքն պարզ, անկեղծ, ու ինքիւրեն բանաստեղծ ծնած վիճակի մը մէջ նկարուած. խօսակցութիւնը Յունաստանի փառաւոր յիշատակներովը զարդարուն. զուրցուածքը բնական՝ իրենց այն ատենուան գաղափարներուն ճիշդ համեմատ, որով բնականապէս աւելի ընտանի: Բայց Լևֆիէրի այս ամենահարկաւոր գեղեցկութիւնները, առանց որոց Յունաստանի այն ատենուան վիճակը կը վերնայ առջեւնէս, ամենեւին չըմբռնեց ու անոր համար յունական ողբերգութիւններն ալ մէկալ ողբերգութիւններուն պէս շինեց. նոյն զօրաւոր ու կտրուկ լեզուն գործածեց անոնց ալ, հին Յունաստանի գեղեցիկ ու փայլուն բանաստեղծական յիշատակները չխառնեց մէջերնին, և Յունաց այն ժողովրդական վիճակն ու սնապաշտական կարծիքները բոլորովին վերցուց: Եւ իսկ թէ որ ասոնցմէ մէկը մասնաւոր դիպուածի մը մէջ փայլելով՝ դիմացն որ գային, և այն դիպուածները հարկ ըլլար դնել ողբերգութեան մէջ, այն ատեն բնական ազդեցութեամբ մը աղուոր կը ստորագրէր այն տեսարանները. ինչպէս երբոր Լեւֆիէրի գարձը կը ձեւացնէ, այն ատենուան պարզ բնաւորութեան խօսակցութիւնները բաւականապէս կը տեսնես այս տեսարանիս մէջ: Երանի թէ այս նիւթերուն մէջ ներդաշնակ բանաստեղծութիւն գործածելու արուեստը՝ Ռասինէն սորվէր, որ շատ գերազանց է այս կողմանէ. դժբաղդաբար Լևֆիէրի չէր ալ կրնար զանիկայ ի գործ դնել:

(ԳԸ ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒՄԻ)